

**Козловський В. В.,***доктор філологічних наук, професор,**професор кафедри германської філології та перекладу**Навчально-наукового інституту філології Київського національного університету  
імені Тараса Шевченка*

## СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ МОДЕЛІ З КОН'ЮНКТИВОМ І МОДАЛЬНИМ ЗНАЧЕННЯМ «ІРРЕАЛЬНІСТЬ» (НА МАТЕРІАЛІ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ)

**Анотація.** Стаття присвячена дослідженню німецького простого речення з присудком у формі претеритального кон'юнктива (Präterit / Plusquamperfekt Konjunktiv; Konditional I / II). Мета статті полягає:

- у визначенні ролі форми кон'юнктива в організації структури й семантики речення;
- в інтерпретації взаємодії кон'юнктива з іншими формальними елементами речення;
- у встановленні структурно-семантичних моделей речень, постійними ознаками яких є форма Konjunktiv і модальне значення "Irrealität".

Проблемність питання полягає в тому, що німецьке просте речення з претеритальним кон'юнктивом виявляє особливості будови (структури), які не наявні в аналогічному реченні в українській мові. Інтерпретація таких особливостей поглиблює знання про граматику німецької мови, сприяє визначенню часового й модального значень у реченні, дозволяє уникнути помилок у вживанні форми присудка.

Відповідно до мети й завдань дослідження прості речення з присудком у претеритальному кон'юнктиві були систематизовані за критеріями: «автономності» функції кон'юнктива у вираженні значення «ірреальності», взаємодії кон'юнктива з формальними елементами у складі речення, взаємодії кон'юнктива з контекстом. На такій основі були встановлені структурно-семантичні моделі (речення).

Інтерпретація моделей дозволила визначити структурну й семантичну функції претеритального кон'юнктива. Структурна функція виокремлює речення та об'єднує їх в окрему групу. Взаємодіючи з лексичними / граматичними одиницями, претеритальний кон'юнктив зберігає за собою провідну позицію у визначенні структури конкретного типу речення-моделі. Семантична функція претеритального кон'юнктива (вираження модального значення «ірреальності») також індивідуалізує речення-моделі. «Ірреальність», наявна в усіх структурно-семантичних моделях, визначається як головне (інваріантне) в ієрархії модальних значень окремого речення-моделі. Взаємодіючи з іншими семами, «ірреальність» модифікує значення речення, яке отримує статус варіанта або субваріанта.

**Ключові слова:** просте речення, претеритальний кон'юнктив, синтаксис, семантика, структурно-семантична модель.

**Постановка проблеми.** «Ірреальність» як значення об'єктивної модальності виражає відношення змісту речення до об'єктивної дійсності. «Ірреальність» означає, що представлена в реченні дія з боку мовця (автора) не знайшла реалізацію або не може бути реалізована під час мовлення [1, с. 99; 2, с. 300].

У кожній мові є інвентар мовних одиниць, що слугують для вираження ірреальної дії. У німецькій мові таким частотним засобом виступає форма претеритального кон'юнктива.

У простому за синтаксичною структурою реченні форма претеритального кон'юнктива виражає значення «ірреальності»: індивідуально ("autonom") – (1); у сполученні з лексичними одиницями – (2); під впливом мовного / ситуативного контексту – (3). Наприклад:

(1) *Ich hätte dich begleitet.*

(2) *Ohne deine Hilfe hätte ich diese Aufgabe nicht gelöst.*

(3) *Ich möchte mit ihr sprechen. Sie ist aber nicht da.*

Практика викладання німецької мови показує, що речення з присудком у формі кон'юнктива часто викликає в аудиторії труднощі, насамперед через синтаксичне оформлення, вибір правильної форми присудка для вираження необхідного часового й модального значення речення. Актуальність дослідження синтаксису й семантики німецького речення підвищується у зв'язку із задачами лінгвопрагматики, лінгвокультурології, когнітивної лінгвістики.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Ознайомлення з працями, які пов'язані з дослідженням форми претеритального кон'юнктива, показує, що лінгвістів цікавлять: синтаксис і семантика речення в кон'юнктиві [напр.: 3; 4], взаємодія форми кон'юнктива з іншими елементами у складі речення [напр.: 5; 6; 7; 8]; семантико-прагматичні функції форми кон'юнктива; комунікативно-прагматичні зв'язки між формою кон'юнктива та її оцінним модальним значенням [напр.: 5; 9; 10; 11; 12]. Що стосується моделювання простих речень із претеритальним кон'юнктивом, то таке питання ще не зацікавило належним чином дослідників. Водночас спостереження над ними на рівні мовлення надає можливість поглибити знання щодо особливостей синтаксису й семантики сучасної німецької мови, а під час їх інтерпретації в аспекті прагматичного синтаксису може дати нову й цікаву інформацію [напр.: 4, с. 39–83; с. 136–200].

**Мета й завдання статті** полягає у визначенні ролі кон'юнктива й інших формальних елементів в організації речення-моделі як засобів, що індивідуалізують модель в аспектах структури й семантики. Постановка мети зумовлена наміром проілюструвати взаємодію та одночасно ієрархію формальних елементів німецького речення-моделі, значень (сем), які вони виражають, розглянути різноаспектні характеристики речення-моделі в організації форми й значення (Bedeutung).

**Виклад основного матеріалу.** Перша група речень виявляє просту синтаксичну побудову й присудок у формі претериталь-

ного кон'юнктива. Кон'юнктив виступає тут у так званій «автономній» функції. В аспекті семантики виокремлюються семи «ірреальність» + «бажання» та «ірреальність» + «можливість».

Модель 1: *Hier hätte ich mich erholen mögen.*

Речення характеризується формою плюсквамперфекта кон'юнктива дієслова *mögen*. Лексичне значення дієслова (*mögen*) зумовлює сему «бажання», а часова форма присудка – «минуле». Оскільки бажання мовця співвідноситься з дією в минулому, воно визначається як «нереалізоване бажання» (“nicht realisierter Wunsch”).

Роль і функцію форми кон'юнктива у вираженні семантики речення можна перевірити пробою на заміну кон'юнктива індикативом: → *Hier hatte ich mich erholen mögen*. У такому випадку спостерігаємо зміну основного (інваріантного) модального значення «ірреальність» на «реальність», речення констатує минуле. Отже, речення в кон'юнктиві виражає факт бажання, що не було реалізоване. Дія, якої бажав суб'єкт, не відбулася; вона не змогла відбутися через те, що бажання перебувало в минулому. Кон'юнктив конкретизує сему «бажання», і воно розуміється як ірреальне. «Нереалізоване бажання» визначається нами як варіантне значення (вид) «ірреального бажання» як такого (Irrealität → nicht realisierter Wunsch).

Модель 2: *Wenn er (doch) gekommen wäre! / Wäre er (doch) gekommen!*

Модель 3:

а) *Wenn er (doch) käme! / Käme er!*

б) *Wenn er (doch) kommen würde! / Würde er (doch) kommen!*

У структурному аспекті моделі 2 і 3 виявляють претеритальний кон'юнктив, сполучник *wenn*, інтонацію. Сполучник *wenn* не впливає на семантику речення. Якщо сполучник не наявний, семний склад речення залишається незмінним. Семи «оклик», «експресивність» зумовлені інтонацією окличного речення. Як правило, інтонація пов'язується з наміром мовця підкреслити зацікавленість мовця в реалізації бажання (стилістичний / лінгвопрагматичний аспект).

Моделі 2 і 3 розрізняються часовими формами. Це приводить до конкретизації значення «бажання». Плюсквамперфект кон'юнктива й «минуле», що ним виражено, вказують, що бажання мовця співвідноситься з моментом, який передусе часовий межі оформлення висловлення. Дія, в реалізації якої зацікавлений мовець, перебуває в межах минулого, у зв'язку із чим бажання визначається як «нереалізоване бажання» (“nicht realisierter Wunsch”). У моделі 3 претерит кон'юнктива семою «теперішнє» / «майбутнє» вказує, що бажана дія на момент мовлення не має реалізації. У такому випадку бажання класифікується як “nicht realisierbarer Wunsch” [13; 14, с. 373; 9, с. 131–132]. Речення-моделі класифікуються як варіанти прояву значення «ірреальності» (Irrealität → nicht realisierter Wunsch; Irrealität → nicht realisierbarer Wunsch).

Провідна роль кон'юнктива у вираженні сем «ірреальність» і «бажання» доводиться спробою заміни кон'юнктива індикативом: → *Wenn er gekommen war*; → *Wenn er kommt...* Трансформація змінює значення (зміст) речень: провідними семами є «умова» й «реальність» (семи «ірреальність» і «бажання» нейтралізовані індикативом).

Модель 4: *Ich hätte dich damals abgeholt.*

Форма плюсквамперфекта кон'юнктива співвідноситься дію, точніше, можливість здійснення дії, з минулим часом, що врешті-решт виключає її реалізацію: *Ich konnte dich damals*

*abholen (aber ich tat es nicht und werde es nicht mehr tun)*. Сполучення сем «ірреальність», «можливість», «минуле» визначає таке значення моделі: «нереалізована можливість» (“nicht realisierte Möglichkeit”). Заміна кон'юнктива на індикатив (→ *Ich hatte dich damals abgeholt*) впливає на семантику речення: не наявними є семи «ірреальність», «можливість»; виражається конкретна дія в минулому.

Значення «нереалізованої можливості» може бути представлено також реченням, у складі якого фігурує модальне дієслово *können* у формі плюсквамперфекта кон'юнктива:

Модель 5: *Ich hätte damals die Prüfung ablegen können.*

Сема «можливість» зумовлена семантикою дієслова *können*, а «ірреальність» і «минуле» – формою плюсквамперфекта кон'юнктива й мовним контекстом (*damals*). В індикативному варіанті (→ *Ich hatte damals die Prüfung besser ablegen können*) спостерігається нейтралізація семи «ірреальність». У моделі 5 «ірреальність» пов'язується не з дією як такою, а з можливістю здійснення дії. У кон'юнктивному й індикативному варіантах дія залишилася в межах можливого. У такому плані речення із семами «ірреальність» + «можливість» і семами «реальність» + «можливість» відрізняються стилістично: сполучення сем «ірреальність» і «можливість» привносить у зміст речення експресію, що впливає на прагматику висловлювання. Значення речень-моделей 4 і 5 мають статус варіанту.

Наступна низка речень-моделей ілюструє взаємодію форми кон'юнктива з лексичними одиницями. «Автономна» функція кон'юнктива за такої умови зберігається.

Модель 6: *Er hätte gern ihr alles erzählt.*

За плюсквамперфектом кон'юнктива залишається вираження сем «ірреальність» і «минуле». Своєрідність моделі полягає у взаємодії форми кон'юнктива з прислівником *gern* (*am liebsten*). Акт взаємодії веде не тільки до вираження «бажання». Одночасно спостерігається конкретизація «бажання»: через різні причини мовець «стримує», «приховує» своє бажання (бажання суб'єкта): *Ich hätte gern ihr alles erzählt = Ich wollte ihr alles erzählen, tat es aber nicht*. Така характеристика бажання мовця (суб'єкта) досить суттєва, оскільки вона індивідуалізує модель в аспектах синтаксису й семантики (вираження похідних значень від «ірреального бажання»). Зміст речення-моделі – «нереалізоване стримане бажання» (“nicht realisierter suppressiver Wunsch”).

Значущість акту взаємодії плюсквамперфекта кон'юнктива з прислівником *gern* можна довести «викресленням» прислівника (1) і заміною кон'юнктива на індикатив (2): → *Er hätte ihr alles erzählt* (1); → *Er hatte gern ihr alles erzählt* (2). В обох випадках фіксується зміна семантики речення. «Викреслення» прислівника *gern* приводить до вираження «нереалізованої можливості» («бажання» → «можливість»), а індикатив представляє конкретну дію в минулому. «Нереалізоване стримане бажання» займає місце в ряду значень, що виражені моделями 1, 2 і 3.

Модель 7: *Mit deiner Hilfe hätte ich die Arbeit beendet.*

Речення-модель 7 виражає дію, яка була б можливою за певних обставин. Особливістю моделі є взаємодія плюсквамперфекта кон'юнктива зі словосполученнями типу: *mit deiner Hilfe, beim guten Wetter; an deiner Stelle*.

Оскільки можливість реалізації дії співвідноситься з умовою, а сама умова під час мовленнєвої дії не наявна, то значення речення відбиває «ірреальну обумовлену можливість» (“irreale bedingte Möglichkeit”). «Викреслення» лексичного компонента

*mit deiner Hilfe: → Ich hätte die Arbeit früher beendet* приводить до нейтралізації семи «умова» (семи «ірреальність» і «можливість» зберігаються). Однак саме «умова» визначає специфіку моделі: вона конкретизує «можливість» і тим самим індивідуалізує семантику речення. Варіант заміни кон'юнктива на індикатив (*→ Mit deiner Hilfe hatte ich die Arbeit früher beendet*) приводить до нейтралізації провідних сем («ірреальність», «можливість», «умова»): індикативне речення виражає конкретну дію в минулому. «Ірреальна обумовлена можливість» представляє варіант «ірреальної можливості». Вона займає місце в одному ряду зі значенням, що виражене моделями 4 і 5 («нереалізована можливість»).

Модель 8: *Beinahe hätte ich die Begrüßungsworte vergessen.*

Речення-модель слугує для вираження дії, здійснення якої було можливим, однак воно сталося незавершеним [13, с. 205–206; 9, с. 133].

У структурному аспекті речення характеризується наявністю двох взаємопов'язаних компонентів: прислівника *beinahe* (*fast*) і форми плюсквамперфекта кон'юнктива. Їх взаємодія веде до ефекту «перерваної дії». Акт «припинення» («обмеження») дії виключає можливість його продовження та завершення. У семантичному аспекті це знаходить вираження в чотирьох семах – «ірреальності», «перерваності дії», «можливості», «минулому»). У цілому значення речення-моделі класифікується як «ірреальна перервана можливість» (*“irreale suppressive Möglichkeit”*). «Викреслення» *beinahe* веде до зміни структурної та семантичної індивідуальності моделі: (*→ Ich hätte die Begrüßungsworte vergessen*): нейтралізована така важлива сема, як «перерваність дії»; як наслідок, речення виражає «нездійснену можливість» (замість «перерваної можливості»). Пряма заміна на індикатив (*→ Beinahe hatte ich die Begrüßungsworte vergessen*) приводить до некоректної форми речення. Семантика моделі 8 є варіантом щодо значення «ірреальна можливість» і стає в один ряд зі значеннями моделей 4, 5, 7.

Третя група речень-моделей ілюструє функціонування форми кон'юнктива у межах ситуативного контексту.

Форми ... *möchte* + *Inf. I*, ... *würde gern* + *Inf. I*, ... *könnte* + *Inf. I* часто використовуються для вираження, відповідно, значень (сем) «бажання» та «можливість», що мають відтінок «ввічливості» («м'якості», «дипломатичності»). У певному мовному оточенні речення з такими формами виявляють сему «ірреальність», наприклад:

Модель 9: *Ich möchte an der Wanderung teilnehmen. Aber ich bin im Moment sehr beschäftigt.*

Модель 10: *Ich würde heute gern ins Theater gehen. Ich muss aber den Vortrag für morgen vorbereiten.*

Модель 11: *Sie könnten uns helfen. Sie sind aber weit von uns entfernt.*

«Ірреальність» є парадигматичним значенням форми кон'юнктива. Часове значення претерита кон'юнктива (вираження «теперішнього» / «майбутнього») певною мірою «послаблює» головну функцію кон'юнктива. Складається ситуація подвійного розуміння семантичної спрямованості форми: з одного боку, «теперішнє» / «майбутнє» не виключають реалізацію дії, з іншого, – вони не можуть гарантувати таку реалізацію. Потрібний засіб, який би конкретизував модальне значення речення. Як такий засіб виступає контекст, зміст якого свідчить про те, що «бажання» (моделі 9, 10) і «можливість» (модель 11) характеризуються індексом «ірреальність». Кон-

текст стає основою для вірного розуміння семантики речення з кон'юнктивом.

Беручи до уваги роль контексту, семантичну функцію кон'юнктива (сюди ми відносимо також вираження «ввічливості» / «дипломатичності»), можна визначити значення речень-моделей: моделі 9 і 10 слугують для вираження «контекстом обумовленого, ввічливого («дипломатичного»), нереалізованого бажання» (*“durch Kontext bedingter, gemilderter, unerfüllbarer Wunsch”*); моделі 11 – «контекстом обумовленої, пом'якшеної, нереалізованої можливості» (*“durch Kontext bedingte gemilderte, unerfüllbare Möglichkeit”*). Значення мають щодо «ірреального бажання» та «ірреальної можливості» статус варіанта.

**Висновки з дослідження та перспективи подальших пошуків у науковому напрямі.** У представлених реченнях-моделях форма претеритального кон'юнктива визначає своєрідність їхньої структури й семантики. Претеритальний кон'юнктив слугує ознакою, за якою речення з такою формою присудку об'єднуються в окрему групу (речення з кон'юнктивом). Взаємодіючи з лексичними й граматичними одиницями, претеритальний кон'юнктив зберігає за собою провідну позицію в побудові конкретного типу речення.

Семантична функція претеритального кон'юнктива виявляє себе відповідно до механізму прояву структурної функції. «Ірреальність» індивідуалізує речення та об'єднує речення з таким значенням у певну групу. Надалі, поєднуючись із семами «бажання» та «можливість», «ірреальність» визначає їх як «ірреальне бажання» та «ірреальну можливість». Наступний (умовно) етап являє собою поєднання «ірреального бажання» / «ірреальної можливості» із семами, що індивідуалізують ту чи іншу модель, яка веде до подальшого, похідного характеру значення речення.

Значення «ірреальність», яке присутнє в усіх структурно-семантичних моделях такої серії та утворює їх синтактико-семантичний стрижень, визначається нами як головне в ієрархії модальних значень окремого типу речення-моделі. «Ірреальне бажання» та «ірреальна можливість» не змінюють надалі компоненти «бажання» та «можливість» і зберігають сему «ірреальність». Відповідно, «ірреальне бажання» та «ірреальна можливість» класифікуються нами як варіанти, а похідні від них – як субваріанти значень [4, с. 39–84].

Перспектива дослідження теми може бути пов'язана з інтерпретацією моделей на рівні мовлення в аспекті прагматичної й когнітивної лінгвістики.

#### Література:

1. Ермолаева Л.С. Типология системы наклонения в современных германских языках. *Вопросы языкознания*. 1977. № 4. С. 97–106.
2. Wildenhahn B. Zum linguistischen Modalitätsbegriff und zum Modalitätsausdruck im modernen Französisch. *ZPSK*. № 7. 1984. S. 295–308.
3. Гулыга Е.В., Натанзон М.Д. Синтаксис современного немецкого языка. Москва, Ленинград, 1966. 226 с.
4. Козловский В.В. Предложения с конъюнктивом (структура, семантика, прагматика): монография, Черновцы: Рута, 1997. 281 с.
5. Admoni W.G. Der deutsche Sprachbau: Учебное пособие. Ленинград: Просвещение, 1972. 312 с.
6. Марунько О.А. Усталені конструкції з кон'юнктивом у сучасній німецькій мові: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. Київ, 2009. 20 с.

7. Bausch K.-H. Modalität und Konjunktivgebrauch in der gesprochenen deutschen Standardsprache. München : Max Hueber Verlag, 1979. 272 S.
8. Flämig W. Zum Konjunktiv in der deutschen Sprache der Gegenwart Deutsche Grammatik. Leipzig : Academy Verlag, 1984. 217 S.
9. Moskalskaja O.I. Grammatik der deutschen Gegenwartssprache. Moskau : Hochschule, 1971. 384 S.
10. Adler D. Ich würde sagen – oder: Herr Konjunktiv. *Gedenkschrift für Jost Trier* / Hrsg. H. Beckers, H. Schwarz. Köln, Wien : Böhlau Verlag, 1975. S. 286–297.
11. Козловський В.В. Інтерпретація речення з кон'юнктивом: структурно-семантичний, прагматичний, когнітивний, лінгвокультурний аспекти. *Науковий Вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія»*. Одеса, 2019. Вип. 39. Том 2. С. 34–38.
12. Панчишин Т.О. Репрезентація ірреального бажання в синтаксичних конструкціях з кон'юнктивом у сучасній німецькій мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Київ, 2001. 21 с.
13. Jäger S. Der Konjunktiv in der deutschen Sprache der Gegenwart. München / Düsseldorf : Max Hueber Verlag, 1971. S. 236–249.
14. Brinkmann H. Die deutsche Sprache: Gestalt und Leistung. Düsseldorf, 1971. 939 S.

**Kozlovskiy V. Structural-semantic models with Conjunctive and modal meaning “unreality” (on the material of a simple sentence of modern German)**

**Summary.** The article is devoted to the study of a German simple sentence with a predicate in the form of Conjunctive II (in German: Präterit / Plusquamperfekt Konjunktiv; Conditional I / II). The purpose of the article is:

- to determine the role of the Conjunctive in the organization of the structure and semantics of the sentence;

- interpretation of the interaction of the Conjunctive with other formal elements of the sentence;

- the establishment of structural-semantic sentence-models, the constant features of which are the Conjunctive II and the modal meaning of “unreality”.

The problem of the question is that a German simple sentence with the Conjunctive II reveals features of construction that are not present in similar sentences in the Ukrainian language. Interpretation of these features deepens the knowledge of the grammar of the German language, avoids errors in the use of the predicate form, helps to determine the temporal and modal meanings in the sentence.

In accordance with the purpose and objectives of the study, simple sentences with a predicate in the Conjunctive II were systematized by criteria: “autonomy” of the Conjunctive function in the expression of “unreality”, interaction of the Conjunctive with formal elements in the sentence, context. On this basis, structural-semantic models were established.

Interpretation of the models allowed to determine the structural and semantic functions of the Conjunctive II. The structural function separates sentences from a number of others, unites them in a certain group. Interacting with lexical and grammatical units, the Conjunctive retains a leading position in determining the structure of a particular type of sentence-model. The semantic function of the Conjunctive II (the expression of the modal meaning “unreality”) also individualizes the sentence-model. “Unreality” is present in all structural and semantic models, and is defined as the main (invariant) in the hierarchy of modal values of a single model sentence. Interacting with other families, “unreality” changes the meaning of a sentence that gets the status of a variant or sub-variant.

**Key words:** simple sentence, Conjunctive II, syntax, semantics, structural-semantic model.